

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

1-son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 1 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Xadjamuratova Matlyuba Xashimovna</i> YOSHLARNI IJTIMOIIY HIMOYA QILISHNING TARIXIY ILDIZLARI	11-15
<i>Abdimo‘minov Oybek Bektemirovich</i> MARKAZIY OSIYODA KO‘PTOMONLAMA MUNOSABATLAR: TARIXIY YONDASHUVLAR, SIYOSIY VA IQTISODIY INTEGRATSIYA	16-22
<i>Шадманов Турдибай Рузобаевич</i> ПРОБЛЕМЫ ПЛАНИРОВАНИЯ ПРИ СТРОИТЕЛЬСТВЕ ЖИЛЬЯ В УЗБЕКИСТАНЕ В ПЕРИОД 1940-1960 ГГ	23-27
<i>Мирзаева Наргиза Беркиновна, Рузиева Мухлиса Баходир кизи</i> ИНВАЛИДНОСТЬ И ЕЕ ИСТОРИЯ. СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ИНВАЛИДОВ В УЗБЕКИСТАНЕ	28-33
<i>Abdug‘aniyev Bekzod Abduvali o‘gli</i> SUG‘DIYLARDA DIN MASALASI: ZARDUSHTIYLIK VA MAZDAKIYLIK	34-40
<i>Umrzoqov Maqsud Shokirovich</i> V.L.VYATKINNING SAMARQANDNING TARIXIY YODGORLIKLARINI O‘RGANISHGA DOIR ISHLARI	41-46
<i>Ochildiyev Lochinbek</i> QASHQADARYO VOHASI TARIXIY-MADANIY YODGORLIKLARI, ZIYORATGOHLARI ULARNING TARIXIY-ETNOGRAFIK XUSUSIYATLARI	47-56
<i>Mamatqulov Bekzod, Bozorov Alisher</i> O‘ZBEKISTONDA SANOAT TARMOQLARINING RIVOJLANISHIDA JANUBIY VILOYATLARNING O‘RNI (1924-1991-YILLAR)	57-64

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Мамажонов Акрамжон</i> МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР (УМУМЛАШГАН ДАРОМАДЛАР) ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТ ВА УНИ ШАКЛЛАНИШИ	65-71
<i>Xolmurotov Xolilla</i> O‘ZBEKISTONDA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINI RIVOJLANTIRISH VA ENERGOSAMARADORLIKNI OSHIRISH ISTIQBOLLARI: IQTISODIY VA IJTIMOIIY TAHLIL	72-83
<i>Karimov Khojakbar</i> INNOVATION POTENTIAL AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN’S MANUFACTURING SECTOR: ENHANCING EFFICIENCY THROUGH AI-DRIVEN MANAGEMENT OF INNOVATIVE INFRASTRUCTURES	84-90
<i>Тўлаков Улуғбек Тошмаматович</i> СОЛИҚ МАЪМУРИЯТЧИЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР	91-105

<i>Xolmurotov Fozil</i> RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISH VA EKSPORTNI RIVOJLANTIRISH ORQALI MINTAQAVIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH: NAZARIYA VA AMALIY YONDASHUVLAR	106-118
<i>Komilov Bakhtiyorjon</i> OPPORTUNITIES AND CHALLENGES IN E-COMMERCE LOGISTICS IN CENTRAL ASIA	119-129
<i>Abdusattorov Sodiqjon</i> TA'LIM XIZMATLARI BOZORIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATI TURLARI	130-134
<i>G'anibayev Ilxomjon</i> AUDITORLIK DALILLARI ISHONCHLILIGINI TA'MINLASHDA INTERVYU USULINING AHAMIYATI	135-145
<i>Akhmedov Khasan</i> ISSUES OF IMPROVING THE SYSTEM OF COMPENSATION PAYMENTS UNDER COMPULSORY CIVIL LIABILITY INSURANCE	146-153
<i>Саттаров Абдусамат Умиркулович</i> МИНТАҚАВИЙ ИҚТИСОДИЁТДА БАҲОЛАШ МЕТОДИКАСИ ВА УНДА ЭКОНОМЕТРИК УСУЛЛАР	154-159
<i>Musamukhamedov Azimjon Jamoliddinovich</i> O'ZBEKISTONDA ISLOMIY MIKROMOLIYA: BARQARORLIK VA FAROVONLIK SARI ADOLATLI YO'L	160-168
09.00.00 – FALSAFA FANLARI	
<i>Xaitov Elmurod Bekturodovich</i> DUNYO AHOLISINING O'SISH DINAMIKASIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIIY KO'RSATKICHLAR VA AHOLI HAYOT SIFATI	169-174
<i>Abdullayeva Xulkar Raxmatullayevna</i> BIOEPISTEMOLOGIIYA YOKI EPISTEMOLOGIIYADA FANLARARO YONDASHUVLAR	175-179
<i>Sulaymonov Maxmudjon Shuxratbekovich</i> O'ZBEKISTONDA FUQAROLIK POZITSIIYASI SHAKLLANISHIGA TA'SIR KO'RSATUVCHI IJTIMOIIY OMILLARNING FALSAFIIY TAHLILI	180-185
<i>Berdaliyeva Sevara</i> YUSUF XOS HOJIBNING AXLOQIIY QARASHLARINI SHAKLLANISHINING TARIXIIY-IJTIMOIIY OMILLARI	186-198
<i>Ergashev Urolbek Berkinovich</i> AHMAD TOSHKO'PRIZODA ILMLAR TASNIFINING AHAMIYATI	199-205
<i>Qaxorov Pulotjon Xursanmurodovich</i> INSON GO'ZALLIGI VA UNING AXLOQIIY BAHOSI	206-211
<i>Абдуллаходжаев Гайрат</i> ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ	212-215
<i>Ro'ziyev Maqsud O'rinovich</i> ABULHASAN BAXMANYOR SHAXSIYATI VA MA'NAVIY MEROSI	216-220

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>O'zbekov Umidjon Narzullo o'g'li, Boboqulova Nilufar Xayrullo qizi</i> BOSHLANG'ICH TA'LIM INGLIZ TILI DARSLARIDA OG'ZAKI NUTQNI SHAKLLANTIRISH	221-225
<i>Kamalova Madina</i> CHINGIZ AYTMATOV ASARLARIDA BOLA RUHIYATI	226-230
<i>Karimov Rivojiddin Gulamjonovich</i> DISCOURSE AND ITS LINGUOCULTURAL INTERPRETATION	231-240
<i>Baxtiyorova Maftuna Baxtiyorovna</i> INGLIZ TILIDA ANTROPONIMIK BIRLIKLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI	241-246
<i>Nurmuxammedov Yusuf Shakarboyevich</i> FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING MA'NO QATLAMLARI, METAFORA VA METONIMIYA KABI LINGVISTIK HODISALAR BILAN ALOQASI	247-251
<i>Xujakulov Ravshan Isroilovich</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA XALQ TABOBATIGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING DERIVATION TADQIQI	252-258
<i>Olimova Khurshida Vaydillayevna</i> "PROPER NOUNS IN ENGLISH AND UZBEK: STRUCTURE AND THEIR UNIQUE FEATURES"	259-263
<i>Ermatov Ixtiyor, Risqulova Muslima</i> "DEVONU LUG'OTIT TURK" ASARIDA TOPONIMLARNING BERILISHI	264-269
<i>Abduraimova Dinara Bahodir qizi, Abdullayeva Nilufar Ramazonovna</i> INGLIZ TILIDAGI LEKSIK MATERIALLARNI BOYITISHDA ZAMONAVIY TEKNOLOGIYALARNING O'RNI	270-273
<i>Mardonov Maxmud</i> LATIFALARNI TASNIF QILISH MEZONLARI VA TASNIFOTI	274-280
<i>Nazarov Sardor Shamurodovich</i> A COMPARATIVE STUDY OF STRUCTURAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGE WORD COMBINATIONS	281-284

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Абдурасулова Кумриниса Раимкуловна, Каракетова Дилноза Юлдашевна</i> КРИМИНОЛОГИЯДА САБАБИЯТ	285-302
<i>Yumatov Bogdan Olegovich</i> APPROACHES TO UNDERSTANDING THE PRINCIPLES OF ANTI-CORRUPTION MONITORING	303-309
<i>Абдурахманова Нодирахон</i> ПРОБЛЕМЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ СМАРТ-КОНТРАКТОВ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНО УЗБЕКИСТАНА	310-317
<i>Бекбутаева Лобар</i> СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ПРАВ ДЕТЕЙ-СИРОТ И ДЕТЕЙ, ОСТАВШИХСЯ БЕЗ ПОПЕЧЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ: МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ СТАНДАРТЫ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ	318-323

<i>Nishonov Abdulloh Ubaydulloh o'g'li</i> CHIQINDILARNI TRANSCHEGARAVIY TASHISH VA OLIB O'TISHNING XALQARO HUQUQIY TARTIBI	324-329
<i>Саидов Шохруххон Музаффарович</i> ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИНИНГ ҲУҚУҚ ИЖОДКОРЛИГИ ФАОЛИЯТИДАГИ ИШТИРОКИНИ БАҲОЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	330-338
<i>Maxmudov Sunnat Azim o'g'li</i> AYBLILIK TO'G'RISIDAGI MASALANI HAL QILMAY TURIB JINOYAT ISHINI TUGATISH TARTIBI: QONUNCHILIKDAGI MUAMMOLAR TAHLILI	339-348
<i>Inomxo'jaeva Sanobar Muxammadixonovna</i> JAMIYATDA HUQUQIY ONGNI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY TARBIYA USULLARINING AHAMIYATI	349-355
<i>Mirzakarimova Dilafruz Doniyorovna</i> SUN'IY INTELLEKT, ROBOTOTEXNIKA VA HUQUQ: SUN'IY INTELLEKTNING XAVFSIZ KIBERXAVFSIZLIK TIZIMLARIGA TA'SIRI	356-362
<i>Raximjonova Nargizaxon Raximjonovna</i> YAGONA JINOYATNING JINOYAT-HUQUQIY TAVSIFI	363-368
<i>Dehqanov Raxmatilla Mirzaraxmat o'g'li</i> ISTE'MOLCHILAR ISHTIROKIDAGI TRANSCHEGARAVIY MUNOSABATLAR UCHUN QO'LLANADIGAN HUQUQ	369-374
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Iminaxunova Iroda Xuseynovna</i> DIAGNOSTIK YONDASHUV ASOSIDA XORIJIY TILNI O'QITISH IMKONIYATLARI	375-379
<i>Xusanova Mohira</i> XORIJIY TILLARNI O'QITISH VA NAZORAT QILISHNING MAZMUNI	380-386
<i>Haqberdiyev Baxtiyor Rustamovich</i> TEXNIK VA SAN'AT FANLARINI INTEGRATIV O'QITISHDA SINERGETIK KOMPETENTLIKNI TAKOMILLASHTIRISH	387-391
<i>Erkulova Feruza Melikuziyevna</i> THE ROLE OF METHODOLOGICAL TRAINING IN ENHANCING PROFESSIONAL COMPETENCE OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS	392-402
<i>Malikova Madina Abduraxmon qizi</i> INGLIZ TILI DARSLARINI O'QITISH JARAYONIDA HAMKORLIK VA KOOPERATIV O'QITISH TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING USTUVOR USULLARI	403-407
<i>Умаров Азиз Авазович</i> РОЛЬ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ: МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ	408-412
<i>Рахмонова Шалола Фахриддин кизи</i> ЖАМИЯТ РИВОЖЛАНИШИДА МЕДИА КОМПЕТЕНЦИЯНИНГ ЎРНИ	413-417
<i>Boymirzaeva Raximaxon Xoshimjonovna</i> XALQ TA'LIMI PEDAGOGLARNI MALAKASINI OSHIRISH JARAYONIDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISHGA OID XORIJ TAJRIBASI	418-427

<i>Jamolova Mohigul Baxtiyorovna</i> BO'LAJAK CHET TILI FANI O'QITUVCHILARINING TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY VA METODIK ASOSLARI	428-432
<i>Raxmatov Mirzo Mukimovich</i> BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHILARIGA DASTURLASH TILLARINI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISHDA SEMIOTIK YONDASHUV	433-438
<i>Umirova Mamlakat Imomovna</i> NUTQIY MADANIYATNI O'STIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI	439-442
<i>Nafasov Arslon Komilovich</i> TARIX FANINI O'QITISH PEDAGOGIK TADQIQOTLAR OBYEKTI SIFATIDA	443-448
<i>Valiyeva Nasiba Xadiytullayevna</i> OLIIY TA'LIMDA O'QITISHNI RAQAMLASHTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK METOD VA MODELLAR	449-455
<i>Мухаммадиева Угилрой Холмуродовна</i> ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ И КОМПЕТЕНЦИЙ В ОБЛАСТИ СИНХРОННОГО ПЕРЕВОДА У СТУДЕНТОВ	456-463
<i>Qosimova Ozoda Xudoynazarovna</i> PEDAGOG XOTIN-QIZLARNING IJTIMOIIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY- PEDAGOGIK TAHLILI	464-472

Received: 20 December 2024

Accepted: 5 January 2025

Published: 15 January 2025

Article / Original Paper

THE SIGNIFICANCE OF AKHMAD TASHKUPRIZADA'S CLASSIFICATION OF SCIENCES

Ergashev Urolbek Berkinovich,

doctor of philosophy (PhD) in philosophical sciences

acting associate professor of the department of "Social-humanitarian sciences and history" of the Tashkent international university of financial management and technologies

Abstract. Many areas that Eastern thinkers classify as science have lost their relevance today or are not seen as science. By the present time, the classification of Sciences has acquired a perfect appearance. But behind such perfection, the place of historical traditions, research and innovations in the issue of the classification of Sciences has a high value. Among them, Ahmad Toshkoprizoda's "Mavduot al-ulum" is also an important role.

Keywords: Ahmad Toshkuprizada, "Mawdu'at al-ulum", science, writing science, word science, logic science, theoretical philosophy, practical philosophy, religious science, esoteric sciences.

AHMAD TOSHKO'PRIZODA ILMLAR TASNIFINING AHAMIYATI

Ergashev Urolbek Berkinovich,

falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

"Ijtimoiy-gumanitar fanlar va tarix" kafedrasi dotsenti v.b.

E-mail: urolbekjanoblari@gmail.com

Annotatsiya. Sharq mutafakkirlarining ilm-fan deb tasnif etgan ko'p sohalar bugungi kunda o'z ahamiyatini yo'qotgan yoki ilm sifatida ko'rilmaydi. Hozirgi davrga kelib fanlar tasnifi mukammal ko'rinishga ega bo'ldi. Lekin bunday mukammallik ortida ilmlar tasnifi masalasidagi tarixiy an'analar, tadqiqotlar va yangiliklarning o'rni yuksak qiymatga egadir. Ular orasida Ahmad Toshko'prizodaning "Mavduot al-ulum" asarining ham muhim o'rni bor.

Kalit so'zlar: Ahmad Toshko'prizoda, "Mavduot al-ulum", fan, yozuv ilmi, so'z ilmi, mantiq ilmi, nazariy falsafa, amaliy falsafa, din ilmi, botiniy ilmlar.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I1Y2025N23>

Kirish. Ilmlarning mazmuni, tamoyillari va xususiyatlariga bag'ishlangan Ahmad Toshko'prizodaning "Mavduot al-ulum" asarining ilmiy ahamiyati shundaki, unga ko'ra asar an-Nadim, al-Xorazmiy, al-Forobiy, Ibn Sino, al-Akfoniylarning ilmlar tasnifi sohasidagi tadqiqotlari va izlanishlarining mantiqiy davomi hamda so'ngisi hisoblanadi. Shuningdek, "Mavduot al-ulum" asari nafaqat o'z davrida balki, keyingi davrlarda ham ko'pgina olimlarning ilmiy tadqiqotlariga turtki bo'lganligi hamda islomiy ilmlarning eng quyi sohalarigacha batafsil tasniflanib, ularni sharhlanganligi uning musulmon Sharqi xalqlari orasida ilmiy qiymati yuqori ekanligini belgilaydi. Ahmad Toshko'prizoda tomonidan ishlab chiqilgan tasnif esa, turli ilm tarmoqlari doirasidagi tadqiqotlarning rivojlanishini yanada qulaylashtirgan.

XI asrning ikkinchi yarmi – XIII asrlarda yaratilgan tasniflar ko'proq, diniy ilmlarga bag'ishlangan. Bu vaqtlarda ijod qilgan ba'zi mualliflar faqatgina diniy ilmlarni tan olganlar va ular tasnifi bilan shug'ullanganlar. Ammo ular orasida ham moddiy borliqni bilish, ya'ni moddiy borliqni turli tomonlardan o'rganish tarafdorlari ham bo'lgan. Lekin, XIV-XVII asrlar davomida yaratilgan tasniflar esa alohida bosqichni tashkil etadi va o'z navbatida ilmlarni yanada batafsilroq o'rganish, avvallari ilgari surilgan nazariyalarni qo'llab-quvvatlash va kengaytirish yoki tanqid qilish bilan ajralib turadi. Ular tasnifiga qo'shilgan yangi ilmlar hisobiga kengaytirildi. Tasniflar hajm jihatidan o'zgarsa ham tuzilishi jihatidan deyarli o'zgarishsiz qoldi. Bu esa, tabiiyki, ilmlar tasnifini saqlanib qolishi va yanada rivojlanishiga zamin yaratdi.

Ilmlar mumtoz islom olamida bo'lgani kabi Usmoniylar imperiyasida ham ta'lim-tarbiya jihatidan ikkiga bo'lingan. Birinchi guruh ilmlari islom dini va madaniyatiga bog'liq bo'lgan fanlar bo'lsa, ikkinchi guruh ilmlarini esa falsafaga bog'liq bo'lgan aqliy fanlar tashkil etgan. Garchi ikkinchi guruhga mansub ilmlar dastlab imperiyada rivojlanmagan bo'lsada, XV asrdan boshlab esa sezilarli darajada taraqqiyotga erishgan. Ilmni tushunish va tasniflash o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud. Chunki ko'rib chiqilgan tasniflar qabul qilingan tushunchalarning tabiiy oqibatlaridir. Shu nuqtai nazardan, mumtoz Islom dunyosida ko'plab mutafakkirlar o'rganilishi kerak bo'lgan yoki nomlari hisobga olingan fanlarni tasniflashgan. Toshko'prizoda ham Usmoniylar imperiyasi olimlari orasida eng taniqlisi edi. Mutafakkir nafaqat ilmlarni tasniflagan, balki ilmlarning asosiy mazmun-mohiyatini to'la anglab yetgan holda ular to'g'risida ma'lumotlar va mulohazalar berib o'tgan.

O'rta asrlarda Sharqda ko'plab olimlar ilm-fan deb hisoblagan ba'zi sohalar hozirgi kunda ilm sifatida ko'rilmaydi. Bir guruh olimlar ba'zi bilimlarni ilm-fan deb hisoblagani holda, ba'zilari bu bilimlarni boshqa bir ilmning qism (bo'limi)lari yoki mavzusi deb hisoblaganlar. Uzoq davr mobaynida bilim, ilm, fan, mavzu, san'at tushunchalari aynilashtirildi. Bunga eng avvalo misol sifatida Toshko'prizodaning "Mavduot al-ulum" asarini ko'rsatishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Sharqda ilmlar tasnifiga oid tadqiqotlar bevosita Aflotun va Aristotel kabi yunon mutafakkirlarining g'oyalari asosida shakllangan va rivojlantirilgan. Ahmad Toshko'prizoda tomonidan ilgari surilgan ilmlar tasnifiga ham yunon mutafakkirlarining bu boradagi g'oyalari ta'sir etgan. Ayniqsa, mutafakkir tomonidan ishlab chiqilgan nazariy va amaliy falsafaning tasnifida bu yaqqol ko'zga tashlanadi. Ahmad Toshko'prizodaning "Mavduot al-ulum" asari Sharqda ilmlar tasnifiga oid olib borilgan tadqiqotlar orasida ancha takomillashgan mustaqil yondashilgan ilmiy ish bo'lsada, mutafakkir tomonidan taklif etilgan ilmlar tasnifi mohiyatan Xorazmiy ijodiga mansub "Mafotih al-ulum" asarining mukammallashtirilgan va to'ldirilgan varianti hisoblanadi.

Ma'lumki, "Mavduot al-ulum" 1541-yilda yozilgan bo'lib, bu asar faqatgina falsafiy bir tasnif bo'libgina qolmasdan, Ibn An-Nadim, al-Xorazmiy, al-Forobiy, Ibn Sino va Ibn Al-Akfoniyning ilmlar tasnifi sohasidagi tadqiqotlarining mantiqiy davomi va so'ngisi hisoblanadi. Asar Usmoniylar imperiyasida ilmlar tasnifi sohasidagi eng muhim manbaga aylangan. Mazkur asar dastlab 1895-yilda Sulton Abdulhamidxon II davrida "Ikdam" gazetasida chop etilgan. Uning yuzdan ortiq tarixiy nusxalari hozirgi Turkiya hududidagi "Pertev", "Sulaymaniya" kutubxonalarida hamda dunyoning boshqa ko'pgina qo'lyozma markazlarida saqlanadi. Asar hajm jihatdan al-Xorazmiyning "Mafotih al-ulum" asaridan to'rt marta katta hisoblanadi. Toshko'prizoda ilm va fanlarning turi juda ko'p bo'lib, ularni o'zlashtirishda bir kishining umri yetarli emasligini ta'kidlaydi.

Shu o'rinda bir jihatni alohida eslatib o'tish joizki, "Mavduot al-ulum" Isomiddin Ahmad Toshko'prizodaning "Miftoh as-sa'ada va misboh as-siyoda" ("Saodat kaliti va qo'llanma chirog'i") nomli asarining o'g'li Toshko'prizoda Kamoliddin Mahmud tomonidan ba'zi ilovalar bilan arabchadan usmonli turkchasiga qilingan tarjimasining nomidir [1; B.153.]. Asarning ilmiy qiymati shu darajada yuqori bo'lganki, Usmoniylar imperiyasining ta'lim tizimi va ilmiy salohiyatini belgilab beruvchi muhim manbalardan biri hisoblangan.

Toshko'prizoda Kamoliddin Mahmud otasining arab tilida yozilgan "Miftoh as-sa'ada va misboh as-siyoda" nomli asarini xalq orasi yanada mashhur bo'lishi uchun turk tiliga tarjima qilgan [2; B.63.]. Chunki o'sha davrda aksariyat xalq arab tilini bilmas edi. Asarning nomi "Mavduot al-ulum" tarzida o'zgartirilishining sababi esa asarni xalq orasida turkcha nom bilan mashhurlashtirish bo'lgan. Toshko'prizoda Kamoliddin Mahmud nafaqat asarni turk tiliga tarjima qilgan balki, o'zi ham asarning ba'zi qismlariga muhim qo'shimchalar va izohlar qo'shgan.

Asarda turli ilm sohalari, ilmlar tasnifiga oid asarlar yozgan olimlar va ularning tadqiqotlari to'g'risida ham ma'lumotlar keltirilgan. Asarda keltirilgan o'sha davrdagi mavjud ilmlar tasnifini Isomiddin Ahmad Toshko'prizoda ishlab chiqqan bo'lib, mazkur asarning bir qancha tarixiy nashrlari O'zbekiston Fanlar Akademiyasining Sharqshunoslik institutining Sharq qo'lyozmalari markazida 2444- va 2445- raqamlari ostida ham saqlanmoqda. Ushbu nashrlar 1895-yilda Istanbulda chop etilgan toshbosma nusxalardir. Asarning birinchi jildi 844 sahifadan, ikkinchi jildi esa 712 sahifadan iborat.

"Mavduot al-ulum" asaridagi ilmlar tasnifi o'z davri uchun mukammal klassifikatsiya edi. Biroq u o'rta asr ilmiy tasavvurlariga xos bo'lgan yuzakilik, chegaralanish, ba'zi masalalarni hal qilishda diniy yondashish singari kamchiliklardan holi emas. Uning uchun ilmlar qatorida shariat amallarini qarab chiqilishi, g'ayri tabiiy kuchlar va amallarga ishonish kabi dunyoqarashlarning ta'sirini ham ko'rishimiz mumkin. Lekin bu jihat mutafakkirning ilmiy salohiyatiga shubha uyg'otishi kerak emas. Chunki tasnifda keltirilgan bunday ilmlar, biz xohlaymizmi yoki yo'q, o'sha davr insonlar tafakkurida mavjud bo'lgan.

Muhokama. Sharqda ilmlar tasnifi masalasida garchi antik yunon faylasuflarining ta'siri sezilib tursa-da, lekin ular tomonidan bu borada amalga oshirilgan ishlar mustaqil tadqiqot ekanligini tan olish kerak. Markaziy Osiyolik mashhur qomusiy olimlar – Abu Nasr al-Forobiy, Abu Abdulloh al-Xorazmiy, Ibn Sinoning ilmlar tasnifi sohasidagi tadqiqotlari Sharqning boshqa olimlari ijodiga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan. Toshko'prizoda ham shular jumlasidan.

Davrlar o'tib borishi bilan ilmlarning soni ham ko'payib boravergan. Hatto ayrim olimlar tomonidan ishlab chiqilgan ilmlar tasnifida 500 dan ortiq ilmlar keltirilgan. Mavjud ilmlar sonining bu qadar ko'payib ketganligining asosiy sabablaridan biri sifatida inson faoliyati davomida kundalik, maishiy turmush yoki bir guruhga mansub kichik ilm turlarining ham alohida ilm sifatida tasniflanishini ko'rsatishimiz mumkin.

Toshko'prizodaning bu boradagi qarashlarini o'rganishdan oldin, sulton Mahmud Fotih davrida yashagan mutafakkirning otasi Xo'jazoda Muslihuddin Mustafo yaratgan fanlar tasnifini ko'rib chiqish foydalidir. Ushbu tasnif juda qisqa, ammo ilmiy jihatdan unga yuqori baho berish mumkin. Muslihuddin Mustafoga ko'ra, fanlar uchta asosiy guruhga bo'lingan:

1. "Mumkin va halokatli" – ya'ni aytilishi va yozilishi mumkin bo'lgan fanlar;
2. Ifoda etish mumkin bo'lsa ham, yozish va chizish noto'g'ri bo'lgan fanlar;

3. “Jonlantirish va yaratish” imkoni bo‘lmagan va “tasvirlash va tavsiflash” mumkin bo‘lmagan fanlar [3; B.12.].

Bu o‘rinda Muslihuiddin Mustafo aytilishi va yozilishi mumkin bo‘lgan fanlar guruhiga bevosita inson tafakkuri natijasida yuzaga kelgan aniq va tabiiy ilmlarni kiritgan. Suhbat yoki munozaralar paytida raqibni yengish uchun ishlatiladigan spekulyatsiyalar, donolik, so‘z o‘yinlari kabi ilmlarni ifoda etish mumkin bo‘lsa ham, yozish va chizish noto‘g‘ri bo‘lgan fanlar tarkibiga qo‘shgan. Uchinchi guruhdagi fanlarni bir qator eslatmalar va belgilar orqali tushunish mumkin. “Ilohiy ilm” deb ham ataladigan bu fanlarni odamlar ifoda eta olmaydi. Ushbu ma’lumotni biladiganlar sodiq, iste’dodli va vijdonli kishilardir.

Toshko‘prizodaning fikriga ko‘ra, Muslihuiddin Mustafo ushbu fanlarning ikkinchi guruhidagi odamlarni “foydasiz” deb bilgan. Ushbu doirada kiritilgan ma’lumotlar asosan diniy va falsafiy masalalarni o‘z ichiga oladi. Insonlar egallashi lozim bo‘lgan fanlar birinchi toifadagi fanlar hisoblanadi. Bular foyda keltiradigan fanlardir. Boshqa tomondan, o‘rganish ham oson, chunki bu ilmlar o‘rganilib, oshkor qilingan va kitoblarga bitilgan [3; B.16-17.].

Ahmad Toshko‘prizoda dastlab mavjud ilmlarni ikkita asosiy guruhga ajratgan. Unga ko‘ra, birinchi guruhni tashkil etadigan fanlar “Zohiriy fanlar” deb nomlanib, unga grammatika, estetika, til, metodologiya, mantiq, tafsir, hadisshunoslik kabi ilmlar kiradi. Aniq fanlar bilan shug‘ullanadigan kishilar esa “arbob-i ilm-i zohir”lardir.

Toshko‘prizoda ikkinchi guruhni “ilm-i botiniy” nomi bilan to‘plangan fanlarga ishora qiladi. Bu ilmlar bilan shug‘ullanganlar “arbob-i ilm-i botiniy” deyiladi. Ular fanlarni kitoblardan o‘rganmaydilar. Xudo ularga ilohiy sirlarni o‘rgatadi. Toshko‘prizoda tasavvufni ham shu toifaga kiritgan.

Mutafakkir “Mavduot al-ulum” asarida dastlabki tasnifni kengroq ko‘rib chiqadi va fanlarni yettita asosiy guruhga ajratadi:

1. Yozuv (o‘qitish) fanlari toifasida yozuv san’ati va harflar ko‘rib chiqilgan;
2. So‘z ilmi toifasida fonologiya, grammatika, she’riyat va har xil tushunchalar va atamalar ko‘rib chiqilgan;
3. Xatolardan saqlanish ilmi (mantiq) toifasida mantiq, sinov, munozara va boshqa masalalar ko‘rib chiqilgan;
4. Nazariy falsafa toifasida mavjudotlar ilmi toifasida ilohiyot (metafizika), tibbiyot, tabiat, fizika, munajjimlar, sehrgarlik, ritmik fanlar va boshqalar ko‘rib chiqilgan;
5. Amaliy falsafa toifasida axloq, uy xo‘jaligi boshqaruvi, siyosat, mutaxassislik, harbiy ilm va boshqalar ko‘rib chiqilgan;
6. Shariat (din) ilmi toifasida Qur’on, tafsir, hadis, fiqh, kalom va boshqalar ko‘rib chiqilgan bo‘lib, ushbu guruh muallif tasnifining eng uzun qismini tashkil etadi;
7. Botiniy ilmlar toifasida ibodatning hikmati, turlari, turli ibodat sirlari, mulohaza, urf-odatlar va boshqalar ko‘rib chiqilgan.

Toshko‘prizoda o‘z asarida shunday yozadi: “Hozirgacha ko‘rib chiqilgan ilmiy tasniflardan qat’iy nazar, barcha fanlar asosan ikki asosiy qismda ko‘rib chiqilgan. Bular aqliy va diniy. Lekin, fanlar xoh diniy, xoh aqliy bo‘lsin, ularning maqsadi ma’rifatulloh (Allohni bilish)dir. Shuning uchun, inson haqiqiy olim bo‘lishi uchun u tasniflanadigan barcha fanlarni bilishi kerak. Biroq, fanlarni o‘rganishda ko‘proq ehtiyotkorlik va tayyorgarlik bo‘lishi lozim. Buning uchun diniy ilmlarni kuchli bilish talab etiladi. Chunki aqlning o‘zi uni haqiqatga aylantira olmaydi. Qur’onda barcha fanlar mavjud. Biroq, inson ongi o‘z-o‘zidan buni tushunish

uchun qodir emas. Aynan shu sabab islom dini orqali vujudga kelgan ilmlar kuchli, mukammal asosga ega hisoblanadi. Bu ilmlarni puxta o'zlashtirgan kishilarning dunyoqarashini mustahkamlanib, abadiy saodatga erishadilar" [4; B.20.]. Bu o'rinda Ahmad Toshko'prizoda bilan Muslihuddin Mustafoning qarashlari o'rtasida unchalik katta farq yo'q. Chunki ikki mutafakkir ham foydali fanlar to'g'risida bir xil fikrni ilgari surishgan.

Natijalar. "Mavduot al-ulum" asari nafaqat o'z davrida balki, keyingi davrlarda ham ko'pgina olimlarning ilmiy tadqiqotlariga turtki bo'lgan. XVII asrda yashab ijod etgan turk olimi – Hoji Xalifa (Kotib Chalabiy) "Kitob kashf az-zunun an-asami al-kutub va-l-funun" nomli asarini yozishda Toshko'prizodaning "Mavduot al-ulum" asaridan foydalangan. Turk olimining o'z davrida mavjud bo'lgan barcha ilmlarni juda mukammal shaklda bayon etgan tasnifi o'zidan oldin o'tgan Toshko'prizodaning tasnifini nafaqat saqlab qolgani va uning an'alarini davom ettirganini, balki ularni ma'lum darajada to'ldirganini va rivojlantirganini qayd etish lozim.

Shuningdek, 1741-yilda Istanbulda Usmoniyar imperiyasi madrasalarida darslik sifatida o'qitish uchun Fransiya elchixonasi buyurtmasiga asosan yozilgan "Kavakib al-sabo" asarida ham "Mavduot al-ulum" dan foydalanilgan. Undan tashqari XIX asrning ikkinchi yarmida mashhur hind olimi Hasan Kannujiy "Abjad al-ulum" asarini yozishda bevosita "Mavduot al-ulum" asaridan va Kotib Chalabiyning "Kashf al-zunun an-asami al-qutub va al-funun" nomli risolasidan keng foydalangan.

Tasnifdan muallif arab tili, xati va uning boshqa jihatlariga alohida e'tibor bergani ko'rinib turibdi. Boshqa olimlardan farqli o'laroq Toshko'prizoda mantiqni metafizika va fizikadan ajratib, yakka holda bayon etgan. Ammo mantiq bilan bir tarmoqda ko'pgina olimlar din uchun xizmat qiluvchi (bahs ilmi, munozara olib borish ilmi va hokazolarni) deb hisoblagan ilmlarni bayon qilish juda katta qiziqish uyg'otadi. Olim tasnifining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri – riyoziyot ilmlarini, barcha tarmoqlari bilan birgalikda, nazariy falsafaning mustaqil tarmog'i sifatida ko'rsatishidir. Toshko'prizoda tasnifida ko'zga tashlanuvchi tomonlardan yana biri – shariat va botiniy ilmlarni o'z tasnifining oxirgi o'ringa surib qo'yganligidir.

Toshko'prizoda dastlab yozuv ilmini tasniflar ekan, uni ikki qism (yozuv san'ati va oddiy harflarning yozilishi)ga ajratgan. Yozuv ilmining bu tarzida tasniflanishida olimning yozuvni to'g'ri yozish qoidalari, uning amaliyoti, turli xat yo'nalishlari, harflar yordamida shakl yaratish (xattotlik san'ati), arab yozuvi imlosining xususiyatlari, Qur'on va aruz yozuvi haqidagi bilimlarni inobatga olganligi e'tiborga molik. Yozuv ilmiga birinchi navbatda e'tibor qaratilganligi esa, bu ilm mutafakkir nazarida inson bilimlarini saqlash, targ'ib etish va keyingi avlodga yetkazish uchun juda muhimdir.

Toshko'prizoda so'z ilmini oddiy so'zlar, murakkab so'zlar va arab ilmi kabi qismlarga ajratgan holda tasniflaganligi mantiqiy va ilmiy jihatdan to'g'ri shakllantirilgan. Mantiqni esa xatodan saqlanish ilmiga bog'laganligi ham aksariyat olimlar tomonidan ijobiy baholanadi. Chunki mantiq mazmunan to'g'ri tafakkur qonuniyatlarini belgilab berishini inobatga olsak, bu o'rinda ushbu tasnif ilmiy mulohazalar asosida to'g'ri shakllantirilgan.

Undan tashqari olim nazariy falsafani metafizika (teologik ilm), tabiatshunoslik (tabiiy fanlar), matematik ilmlarga ajratgan holda tasniflagan. Matematik ilmlarni geometriya, astronomiya, sonlar, musiqa haqidagi ilmlarga bo'lgan. Ko'rinib turibdiki, Toshko'prizoda ham antik yunon faylasuflari singari musiqa ilmini aniq fan sifatida tasniflagan. Ya'ni u mazkur ilmni hayratomuz (noodatiy) musiqa asboblari, raqs san'ati, tannozlik (jozibadorlik) haqidagi ilm turlariga ajratgani holda ularni matematik ilmga bog'lagan.

Amaliy falsafaning tasnifi ham muhim ahamiyatga ega. Unga ko'ra, amaliy falsafa 3 ta ilmga: axloq, uy yurgizish ilmi (iqtisod) va siyosatga ajratiladi. Siyosat ham o'z navbatida 3 ta ilmga: podshoh axloqi, vazir axloqi, harbiy boshqaruv va armiya haqidagi ilmga bo'linadi. Toshko'prizoda amaliy falsafani tasniflashda Xorazmiy ta'sirida qolgan. Bu yerda ilmlar vazifasiga ko'ra, etika – insonning o'zini-o'zi boshqarish, uy yurgizish – xonadon xo'jaligini boshqarish, siyosat – davlatni boshqarish turlariga ajratilgan.

Toshko'prizoda Tavhidiy, Suyutiy, Ibn Nadim, Ibn Xaldun, G'azzoliy va Roziylardan farqli ravishda amaliy falsafani diniy ilmlardan alohida, mustaqil holda tasniflagan. Bu jihat Kindiy, Xorazmiy va Ibn Sino singari mutafakkirlarda uchraydi. Bu mutafakkirlar bilan Toshko'prizodaning amaliy falsafaga yondashuvlari deyarli mos keladi.

Isomiddin Ahmad Toshko'prizoda islomiy ilmlarni o'ziga xos uslubda tasniflagan ilk olim hisoblanadi. Chunki u o'zidan oldingi islomiy ilmlar tasnifidan farqli o'laroq shar'iy va botiniy ilmlarni eng quyi sohalarigacha tasniflab, har bir ilmning tarifi, mavzusi, maqsadi va foydali xususiyatlarini keltirib o'tgan. Bu esa madrasalarda tahsil olayotgan toliblarning shariat ilmini bosqichma-bosqich o'rganib borishlarini ancha qulaylashtirgan. Bu jihat Sharqning boshqa mutafakkirlarida uchramaydi. Shuningdek, mutafakkirning shariat ilmi tasnifi va ularning mazmuni bo'yicha yozib qoldirgan fikr-mulohazalari islom tarixi va madaniyatiga oid tadqiqotlar uchun muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ma'lumki, islom ilmlari tasnifiga bag'ishlangan asarlarni tadqiq qilish asosida quyidagi tasniflar keltirilgani namoyon bo'ladi: 1. Nazariy va amaliy ilmlar; 2. Arabiy va arabiy bo'lmagan ilmlar; 3. Haqiqiy va haqiqiy bo'lmagan ilmlar; 4. Narsaga ehtiyoj sezadigan va narsasiz ilmlar; 5. Azhon (zehnlar) va alfoz (lafzlar)ga bog'liq ilmlar.

Ilmlarning yuqorida ko'rsatilgan ko'plab tasniflarga ajratilishi ilmiy va amaliy ahamiyatga molik ishlardan hisoblangan. Ya'ni dastlabki, o'rganuvchi bu taqsimlardan ilmlarning qaysi biri uning uchun zarur va yoki zarur emasligini bilishiga yordam bergan. Bilimlarni egallashda oddiylikdan murakkablik tomon borilgan. Kim qaysi ilmlarni o'rganmoqchi bo'lsa, eng birinchi, bu ilmning asoslarini va tamoyillarini o'rganishi shart qilingan, keyin sekin-asta nisbatan chuqur masalalarga o'tilgan. Toshko'prizodaning islomiy ilmlar tasnifida bu xususiyat birmuncha soddalashtirilib, har qanday inson uchun tushunarli tarzda bayon qilinganligi uning yuksak dunyoqarashga ega bo'lganligidan darak beradi. Ma'lumki, Toshko'prizoda singari aksariyat musulmon mutafakkirlari ham ilmlar tasnifida islomiy ilmlarga alohida urg'u berganlar.

Xulosa. Toshko'prizodaning ilmlar tasnifi masalasidagi tadqiqoti O'rta asr Sharq ilm namoyandalari ishini to'ldirdi. U nafaqat o'zidan oldin o'tgan olimlarning yutuqlarini o'zlashtirdi, balki ilmiy tafakkur rivojlanishiga munosib va sezilarli hissasini qo'shdi. Ilmlar tasnifining Toshko'prizoda tomonidan tadqiq qilinishi, to'ldirilishi, atroflicha tahlil qilinishi birinchidan, shu sohaning yanada rivojlanishiga qulay imkoniyat yaratgan bo'lsa, ikkinchidan, Sharq Ilk o'rta asr olimlari bilan keyingi asrlardagi olimlar ijodini bog'lovchi ko'priklar vazifasini bajargan.

Turli Sharq mutafakkir olimlari tomonidan ishlab chiqilgan va tadqiq etilgan ilmlar tasniflarini Ahmad Toshko'prizodaning ilmlar tasnifiga solishtirib uning "Mavduot al-ulum" asari keyingi O'rta asrlar ilmiy madaniyati va ma'naviy kurashi maydonida boshqa tasniflar orasida ilg'or o'rinlardan birini egallagan degan fikrga kelishimiz mumkin.

Umuman olganda Sharq olimlarining O'rta asrlarda qilgan ilmiy kashfiyotlari, yaratgan mukammal tasniflar nafaqat o'z davrida Sharqda va Yevropada katta ahamiyat kasb etdi. Keyinchalik ham ko'plab olimlar dunyoqarashiga ta'sir etib, G'arbda yangi ixtirolar va kashfiyotlarga, ilmiy tafakkurning yanada kengayishiga va rivojlanishiga asos bo'ldi. Ba'zi Sharq allomalarining ilmiy merosi esa hozirgacha o'z mazmun-mohiyati va ahamiyatini yo'qotmagan.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Ipşirli Mehmet. Taşkoprizade Kemaleddin Efendi, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
2. Duman Ali. Taşköprüzade Ahmed efendi ve Mevzu`atu'l-`ulum'da yer alan usul ve fikh ile ilgili ilimler, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004.
3. Taşköprüzade Ahmed Efendi. Mevzuatu'l Ulum, (çevirmesi – Mümin Çevik) Cild I. İstanbul, 1989.
4. Fahri Unan. Osmanli medrese ulemasi: ilim anlayisi ve ilmi verim, Kirgizistan-Türkiye Manas Universitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü dergisi, 3 (5), 2003.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 1 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).